

Nacionalizmus kontra etnicizmus

■ A múlt század nyolcvanas és kilencvenes éveiben foglalkoztam elméletileg a nemzeti problematikával, a róla szóló írásokat *Törzsi fogalmak* című munkám (Atlantisz, Bp., 1999) két vastok kötetében gyűjtöttük össze.¹ Azóta politikai, filozófiai és társadalomelméleti nézeteim alaposan megváltoztak.

Régebbi írásaimat nem olvastam újra. Egyetlen vonatkozásukhoz ma is ragaszkodom, s mivel ennek nyoma van a nemzetközi szakirodalomban, érdemes belőle kiindulnom.

Ez a *nacionalizmus* és az *eticizmus* éles megkülönböztetése. A két típus mindekelőtt történeti.

A *nacionalizmus* a 18–19. század alapvetően univerzalisztikus politikai eszméiramlatainak egyike, amely hatásosan szegült szembe az abszolút monarchiákkal, néhány kulcsfontosságú meggyőződés alapján.

Az egyik demokratikus jellegű volt, s szerinte a hatalom alanyának és tárgyának (szubjektumának és objektumának) egybe kell esnie, a népnek magának kell kormányoznia önmagát, ezért a néphez szervesen nem kapcsolódó instanciák nem gyakorolhatnak legitim hatalmat: nem kormányozhatnak bennünket olyanok, akik nem tagjai a mi honpolgári közösségünknek. Ez a nemzeti önrendelkezés (nemzeti függetlenség) elve.

A másik liberális jellegű volt. Eszerint a honpolgári közösség összetartozásának lényege az egyenlő jogok és kötelezettségek rendszere. Ez teremtheti meg a közösség tagjai közötti – elnyomás nélküli – szolidaritást, és védheti meg a politikai közösség (a nemzet) tagjait az államhatalom túlzott kényszerétől. Ez jogi-politikai egalitarizmus: a jogegyenlőség mindenkire egyaránt vonatkozik.

A harmadik kulturális jellegű volt. Hogyan kell meghúzni a honpolgári közösség határait? Azoknak kell – önként – együtt élniük valamely államban, akik hagyomány, anyanyelv, történeti (pl. felekezeti) hasonlóságuk okából egymással ismerős, otthonos, meghitt viszonyban vannak, akik könnyen értik egymást, és akik már a liberális nemzetállam létrejötte előtt tettek szert közös tapasztalatokra, s erről közös emlékezettel rendelkeznek.

A negyedik szociális jellegű volt. A helyi közösségekhez nem kötődő, „nemzetek fölötti” dinasztikák, arisztokráciák és klérusok privilégiumait fölszámolni egyet jelentett a demokratikus és liberális egalitarizmus követeléseinek teljesítésével és a kulturális egyöntetűség (homogeneitás) és összetartozás megerősítésével annak révén, hogy minden fölöttük lévő – a honpolgári közösségtől nem függő, vele szemben politikailag közömbös – instanciát leszállítanak a magas polcáról. (A négy meggyőződés együttese biztosíthatta volna a Durkheim-féle „mechanikus” és „organikus szolidaritás” sikeres kombinációját.)

Nagyjából ezek voltak 1848 alap gondolatai egész Európában, később másutt is követték őket. 1848 és 1918 között a nacionalizmus fölszámolta a kis hűbéri fejedelemségeket, és nagy területi (territoriális), modern nemzetállamokat teremtett: így született az egyesült Németország, az egyesült Itália, Románia, Jugoszlávia, Cseh-szlovákia stb. Kicsikből lett nagy. (A kivétel a vesztes Magyarország és Ausztria volt: egyikük uralkodó elitje se óhajtotta a nemzetállammá válást – a nemzetállamiságnak nincs magyar vagy osztrák hagyománya, Ausztriában magának a nacionalizmusnak

se –, mert „integritása”, ún. történelmi egyénisége, ahogy valaha nevezték, magába foglalta a nemzeti kisebbségek szállásterületét is, így szemben állt a 19. századi modern politika egyik alapkövetelményével. De ez *kivétel*.)

Mondani sem kell, hogy – mint általában – a nacionalizmus eszményi követelése se teljesültek soha; a nacionalizmus mindenféle egyéb irányzatokkal is vegyült, pl. a régi Oroszországban az autokrácia és az etnikai elnyomás antiliberális elemeivel (ennyiben Oroszország *megelőzte* a nyugati 20. századot). Mivel a „klasszikus” (liberális-demokratikus) nacionalizmus etnikai eleme nem volt erősebb, mint a többi alkotóelem, a jogegyenlőségre való törekvés általános volt, ennek az ára viszont az asszimiláció lett volna az uralkodó (többségi) etnikumhoz és/vagy felekezethez: ez sok helyütt (de nem mindenütt) váltott ki ellenállást vagy elégedetlenséget – de hát ez köztudomású.

Az *eticizmus* 20–21. századi jelenség, Európában istenigazából 1989 után bontakozott ki (bár előzményei – mint az égvilágon mindennek a történelemben – vannak). Amiként a nacionalizmus egalitárius visszahatás volt a „nemzetek fölötti” (vagy „nemzetileg közömbös”) abszolút monarchiákra, az etnicizmus reakció a „szocialistának” vélt univerzalizmusra és föderalizmusra. Tudomásul kell vennünk, hogy Keleten a „szocialistának” hitt modernizáló-szekularizáló-tervező államkapitalizmus (mindközönségesen: az ún. szovjet rendszer) teremtette meg a *moderniséget*, következőleg: a nemzetállamot is a maga egalitárius velleitásaival (igényeivel). Ezért a modern univerzalizmus mindenütt észlelhető bomlása Keleten a nemzetállamok szétmállásával járt együtt (hiszen a keleti nemzetállam a „szocialista” univerzalizmus terméke volt, amiként Nyugaton a liberális univerzalizmusé). A Szovjetunió és Jugoszlávia szétforgácsolódása – háborúkkal és vérengzésekkel – ennek jellegzetes következménye (a nagyból lettek kicsik); Cseh-szlovákia békésen vált ketté; ám jelentkezett azóta a morva szeparatizmus. Olyan ősi nemzetállamok esnek darabokra ma (Spanyolország, Nagy-Britannia), amelyekben az etnikai partikularizmus sokáig nem tetszett veszedelmesnek. Belgium szétesése Flandriára és Vallóniára már faktum.

Az etnicizmus már nem egalitárius abban az értelemben, ahogyan a nacionalizmus valaha az volt.

Az egyenlők honpolgári közössége – mint eszmény és közös hit – a múlté, a liberális, demokratikus és szociális elemek meggyöngültek, a kulturális azonosulás elsődlegessé vált. Az *asszimiláció helyett az elkülönülés* az uralkodó politikai technika: a valamikor „reakciónak” tartott *Kleinstaaterei*, a „kisállami nyomorúság” (amelyről utoljára Bibó István írt igen ékesszólóan, mint emlékezetes) nem tetszik többé elavultnak: mindenki elfogadja az olyan életképtelen entitások önállóságát, mint Besszarábia, Macedónia, Montenegró, Bosznia és Koszovó.

A mai etnicizmus legjelentékenyebb előfutára nem volt más, mint a néhai Nicolae Ceaușescu, akinek az „etnokratikus”, a legtöbb tekintetben fasiszta jellegű „népállama” immár nem az asszimilációra törekedett. A nacionalizmus a 19. században az asszimilálni kívánt etnikumokat (nemzeti kisebbségeket) fenyegette – joghátrányokkal – és vonzotta – jogelőnyökkel, befogadással, érvényesülési lehetőségekkel. Ceaușescu rezsimje csak fenyegette és szorongatta a kisebbségeket (főleg a magyarokat), anélkül hogy az asszimiláció szokásos ígéreteit fölkinálta volna. A perspektíva – amelyet nem sikerült hála Istennek valósággá változtatnia – nyilvánvalóan a népirtás (vagy a tömeges kivándorlás kikényszerítése, vagy a kettő valamilyen szörnyű kombinációja) lett volna.

Ennek az etnicizmusnak a megvesztegetően egyszerű alaptétele így hangzik: *különböző kultúrájú, eredetű, hagyományú honpolgári közösségek nem élhetnek együtt* – ez természet ellen való.

Az etnikumok („törzsek”, „felekezetek”, „népfajok”) nemzeté *egyesülése* immáron kizárt. (Ismétlem: a nacionalizmus – univerzalizmus; ezt azért nem látjuk ma, mert rávetítjük az etnicizmus mai, eleven tapasztalatát.) Az olyan racionális konstrukciók, mint a „német”, az „olasz”, a „román”, a „jugoszláv”, a „csehszlovák”, ma egyszerűen *nem lehetségesek*. Ehhöz nem kell ellenségeskedés se: a skótok ma már nem gyűlölik az angolokat, valószínűleg mégis különválnak tőlük, akárcsak a katalánok és a baszkok a spanyoloktól (de még gallego és andalúz szeparatizmus is lehetséges). Etnikailag semleges nemzetállami patriotizmus nincs – ezt erdélyi magyar olvasóimnak aligha kell bizonygatnom. A román etnicisták meglepően jól viselik a mindenfelé kítűzött magyar nemzeti zászlót, a székely fantázialobogót, sőt: még az árpád-sávós textíliákat is; nyilván azért, mert már nem akarják, hogy az erdélyi magyarok románok legyenek, nem hiszik, hogy ilyesfajta *szintézis* (magyar etnikum, román hazafiság) megférhessen egyazon kebelben.

Az etnicizmus – szemben a régi, liberális-demokratikus nacionalizmussal – a modernség egalitárius követelményeivel szemben (jogegyenlőség, népszuverenitás) *közömbös*. Mindenféle politikai preferenciájú etnicistával találkozhatunk, bennük nem ez a tipikus, nem ez a fontos, hanem a kulturális identitás lelkes igenlése.

Ez annál föltűnőbb, mivel a hagyomány és önazonosság hordozója a reneszánsz óta az *írásbeliség* volt, amely éppen napjainkban – többek között a képdominancia, a digitális forradalom, illetve a magaskultúra példátlan válsága következtében – a megsemmisülés határára került. Az etnikai hagyomány többnyire teljesen alaptalan folklorisztikus koholmányok köré rendeződik – a fonóban elszuttogott népmondák analógiájára –, amint ezt írástudatlan társadalmakban megszokhattuk.

Azt, amit modern politikának gondolhattak (liberális, szocialista, de még a korporatista és fasiszta politikák is ilyenek a maguk technikai és jogtechnikai komponenseivel), a jelenlegi körülmények között egyre képtelenebbnek tetszik. A valaha nyomtatásban terjedő politikai (népközösségi, nemzetállami) retorika koherenciáismérvei nem érvényesíthetők többé. Mindezeket a tényeket rengetegen megfigyelték, de ennek az elméletben (és a publicisztikában...) alig van hatása.

Sokan például a mai európai válságot az „európai föderalizmus” és a „nemzetállami partikularizmus” ellentétének fogják föl, ami abszurdum, hiszen a nacionalizmus – és a nemzetállam – rég halott. (Tehát *a föderalizmus is* halott.) Természetesen területiális hatalmi eliték között vannak belvillongások, érdekellentétek és í. t. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az 1848-i eszmeállomány eleven – vagy azt, hogy az Európai Unió az új Szent Szövetség új Metternich és új Castlereagh vezetése alatt. Az Európai Unió régimódi szervezet (amennyiben a hagyományos politikát próbálja – eredménytelenül – művelni), de ellenfele nem a nacionalizmus, hanem az etnicizmus, ez viszont *nem politikai* a szó hagyományos (platóni vagy machiavelliánus) értelmében.

Mind az Európai Unió, mind a nemzetállamok a hanyatlás végső stádiumában vannak. A kapitalizmus sokféle politikai szisztémával élt együtt négyszáz esztendő története során, de mindegyik – talán a Harmadik Birodalom részleges kivételével – *politikai* volt, jogilag értelmezhető államcéllokkal, előírásokkal és korlátozásokkal.

Az etnicizmus nem azonos semmilyen ma ismeretes politikai irányzattal, bár persze hatással van a mai szélsőjobboldalra, amelynek az előzményei (a huszadik század elejétől 1945-ig) a nemzettel a „fajt” állították szembe, amely a nemzet egyik első nagy modern riválisa volt a partikularizmus, az identitás és a szolidaritás tekintetében (a másik természetesen: az *osztály*). A nemzetiszocialista fajelmélet és fajkultusz/fajgyűlölet kifejezetten a liberális-demokratikus nemzetállam és nacionalizmus *ellen* irányult; Himmler titkos tervei szerint a második világháború után a német nép nem „nordikus” elemeit is háttérbe szorították, „deszelektálták” és talán irtották volna, s a demográfiai hiányt skandináv elemekkel való keresztezéssel (!) akarták pótol-

ni. A nációk kizárólag propagandisztikus és manipulációs cézzalattal használták a nacionalizmus bizonyos világnézeti aspektusait, *a nációk nem voltak nacionalisták*. Ugyanakkor etnicisták se voltak. Politikájuk egy része „apolitikus” volt (a politika szokásos imperatívuszaival – terület, gazdagság, populáció, rend, lojalitás – hagyományos módon nem írható le), de azért mégis modern: a modern technikából, áru-termelésből fakadó uniformitásigény épp annyira jellemző volt rá, mint kor- és vetélytársaira (konzervatív vagy fasiszta korporatizmus [pl. Salazar, Dollfuss, Franco], New Deal, sovén katonai diktatúrák [Pilsudski, Horthy], sztálinizmus stb., amelyek többségében volt némi államkapitalista beütés, bár egyikben se olyan mértékben, mint a Szovjetunióban).

Bár senki nem tud felelni a kérdésre: „vajon mi jelentette volna a nemzetiszocializmus, a Harmadik Birodalom számára a *sikert*?”, vagy: „vajon mi volt a nációk voltaképpeni politikai *célja*?”, eszközeik koherensek voltak, az általuk elterjesztett társadalmi rend úgyszintén.

Az etnicizmus nem terjeszkedő, hanem önkorlátozó, visszahúzó, önkicsinyítő, olykor öncsonkító – a triumfáló nemzetállami célképzetek szemszögéből nézve kifejezetten dekadens. Mivel összhangban van a „posztmodern” korérzéssel, nincs univerzalizáló *telosza*, nem vonzza semmiféle „nagyság”, történeti ideológiája messze-menően eklektikus – ezért kell neki Decebal, Csaba, Szvatopluk: mert nincs értékelhető modern „megfejtésük” az elvont archaizmuson kívül –, ezért aztán valamelyest mindenkire hat; így beszélhetnek a populáris-kommerciális kultúrában olyasmikről, mint „a magyar mentalitás”, mintha Széchenyi és Petőfi, Széchenyi és egy nyilas légóparancsnok, Széchenyi és egy sztálinista tömbbizalmi, Széchenyi és egy mai lesbikus PR-menedzser „mentalitása” azonos lehetett volna egy lehetne.

Az etnicizmus mindössze annyit mond: „mi vagyunk”. Ebből a létből semmiféle erkölcsileg bírálható *Legyen* nem származhatik.

Hiszen ez csak akkor elképzelhető, ha az univerzalizálás, az általánosítás lehetséges. A „mi vagyunk” azonban nominalista kijelentés, amelynek kimondója semmilyen szupraetnikus létezőben nem hihet. A kapitalizmus így az etnicizmus *mellett* létezik: a kettő összefüggése homályos.

Annyi bizonyos, hogy mivel a jelenlegi kapitalizmus politikai karaktere is bizonytalan – a piaci túldetermináció és az állami beavatkozás primátusának ciklikus váltakozása megállt (az olykori etatista *retorika* üres nosztalgia; az állam merőben külső szabályozó; minden társadalom „legállamibb” vonatkozását, a katonait [nem csak a harcászatiit, még a hadászatiit is] „kiszervezik” magáncégeknek, ezt fogják követni a titkosszolgálatok) –, ennek folytán a transzállami és paraállami etnicizmus erős és nyeresre álló kihívója a hagyományos állampolitikának. (Így hát „a nemzet” – azaz a nacionalizmus – újjászületéséről szó sincs.)

Az etnicizmusból a „népfajok” egymás iránti békés közönye éppúgy adódhatik, mint egymás lemészárlása. A konfigurációk véletlenszerűek, aleatorikusak, sztochasztikusak. A filozófia számára hozzáféhetetlenek.

Úghogy el is hallgatok.

■ JEGYZET

1. Az idevágó szövegek eredetileg angolul jelentek meg *Ethnarchy and Ethno-Anarchism*. Social Research, 1996. tavasz, 147–190 (magyarul: *Etnarchia és etnoanarchizmus*, i. m. I. 303–346; románul: *Etnarhie și etnoanarchism*. Ford. Ștefan Borbély, in: G. M. Tamás: *Idola tribus*. Dacia, Cluj-Napoca, 2001. 194–214); *The Two-Hundreds Years' War*. Boston Review, 1999. nyár (magyarul: *A kétszáz éves háború*. Beszélő, 1999. Július–augusztus, 26–41; részletes jegyzetanyaggal).